

англійська мова. Для зменшення її негативного впливу в даному разі є недостатнім лише критикувати наслідки глобалізації. Бажано активно впливати на цей процес. Одним із способів такого захисту мови, підказує нам історія розвитку чеської мови, де в подібному випадку було активізовано механізм збагачення за рахунок близькоспорідненої російської мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Широкова А.Г., Васильева В.Ф., Едличка А. Чешский язык. – М., 1990. – С.305-307;
2. Лилич Г.А. Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного языка. – Л., 1982;
3. Dokulil M. Ruský vklad do pokladnice slovanských jazyků v období výstavby socialismu // Slovanský přehled. – 1956. – N. 3. – S. 80;
4. Улько О.А. Російські лексичні запозичення один із засобів збагачення суспільно-політичної лексики чеської мови після 1917 р. // Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів. – Львів, 1963. – С. 85;
5. Лилич Г.А. Русизмы в чешском литературном языке вчера и сегодня // Современные языковые процессы. – СПб., 2003. – С. 46-55;
6. Holub J., Lyer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1978.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
SESJČ	Stručný etymologický slovník jazyka českého.

Фойту П. (Оломоуц, Чехія)

Про поняття синонімів у фразеологізмах

Стаття присвячена висвітленню синонімічних відносин у складі фразеологізмів на матеріалі української, чеської і словацької фразеології.

Ключові слова: фразеологізм, синонімія, семантичний компонент.

Статья посвящена освещению синонимических отношений в составе фразеологизмов на материале украинской чешской и словацкой фразеологии.

Ключевые слова: фразеологизм, синонимия, семантический компонент.

The article is dedicated to synonymical relationships in phraseology on the material of the Ukrainian Czech and Slovak phraseology.

Key words: phraseologism, synonymy, semantical component.

Мета нашої статті - показати основні засоби **функціонування** синонімічних відносин у складі фразеологізмів. У своїй праці "Введение в языкознание" Л. А. Булаховський, розглядаючи синоніми, доказував існування таких одиниць на прикладі фразеологізму *переливать из пустого в порожное* [2, 40].

Вихідне положення для нашої праці-признання фразеологізмів варіантними мовними одиницями [6, 26]. Синонімічне відношення фразіологізмів у нашій праці будемо розглядати не тільки на матеріалі літературної фразеології, але також на матеріалі мов шкільних колективів та фразеологізмів, які нам у таких колективах вдалося записати. Причиною такого вибору є певні властивості

фразеології таких мовних колективів, до яких належить, перш за все, більша тенденція до створення варіантів у фразеологізмах з метою збільшення експресивності таких одиниць [21,19] Проте, необхідно додати, що створення фразеологічних варіантів у мові шкільних колективів відбувається згідно зі створенням фразеологічних варіантів у загальній розмовній мові.

На початку варто зазначити, що фразеологізми довго визнавали неваріантними. Наприклад, у фразеологічній теорії можна знайти праці, автори яких спробували виділити фразеологізми якраз на підставі стійкості таких одиниць [по 18, 25-26]. Потім думка про варіантність фразеологізмів почала визнаватися за правильну та стійкість фразеологізмів починає вважатися відносною, допускається можливість такого створювання варіантів, яке не руйнує стійкості фразеологізму, отже таке, у якому значення фразеологізму залишається стійким [6,4]. Для такого збереження значення фразеологізму потрібно, щоб компонент, який заміняє первинний, був у певному відношенні до нього близьким, щоб виконував у фразеологізмі таку саму семантичну функцію. Можливість такої заміни реальна тільки тому, що слово у фразеологізмі не є повністю десемантизоване, реалізує свої основні властивості, до яких, як описує Й. Млаецк, належить якраз синонімічність, антонімічність та інші [18, 89].

Перша класифікація слів, які заміняють вихідний компонент у фразеологізмі, зроблена В. М. Мокієнко, який виділяє чотири групи слів, здатних замінити вихідний компонент:

1. Синонім старого вираження
2. Синонім з більшим чи меншим відтінками значення
3. Компонент не є синонімом, але належить до однорідної лексичної групи - теоретично сюди можна віднести такі випадки, у яких замінюється компонент своїм антонімом. Такі випадки, хоча і рідкісні, але не оказіональні, тому що заміна компоненту у будь-яких фразеологізмах компонентом з антонімічним значенням значно збільшує його експресивність. Така заміна, наприклад, типова у компонентів *бог* та *дьявол*.
4. Компонент не пов'язаний з першим за змістом, але за звучанням [6, 33-34].

На нашу думку, можна виділити два основні випадки створювання нових варіантів фразеологізму. У першому випадку, причиною створювання нових варіантів у фразеології є потрібність у збільшенні експресивності у фразеології. Коли визнати таку гіпотезу, що експресивність найвиразніша в одноразовій метафори [21,19], потрібно врахувати те, що експресивність фразеологізму з його вживанням зменшується. Потрібність у відновленні такої експресивності потім йде шляхом створення варіанту, який повинен наблизити фразеологізм до такої одноразової метафори. Тому, що для збереження фразеологізму, як цілісної одиниці, потрібно, щоб його форма та значення збереглися, компонент фразеологізму, який містить у собі основне семантичне навантаження, заміняється таким компонентом, який виконує ту саму семантичну роль у фразеологізмі. Найчастіше така заміна стосується використання компонентів – символів [14, 421]. Особливо багата на такі символи група анімалізмів (бджілка

– працювитість, баран – глупість слон – незграбність...). З погляду Л. А. Булаховського, який дефінував синоніми як «слова, які здібні у тому самому контексті або контекстах, близьких за смыслом, замінити одне одним так, щоб не було відчутної різниці у значенні» [2,39], можна назвати нові компоненти фразеологізму синонімами. В образних фразеологізмах експресивність створюється на основі створення так званого напруження між прямим та переносним значенням. Експресивність при заміні компоненту користає з того, що слова, які замінюють вихідний компонент у фразеологізмі, не є синонімами, тому вони створюють новий образ та збільшують виразність прямого значення фразеологізму. У фразеологізмі, вони, проте, виступають синонімами, тому що сприяють позначенню того самого явища. Прикладом можуть бути варіанти *hlúpy ako baran*; *hlúpy ako osol*; *hlúpy ako somár* у словацькій мові, у яких компоненти *baran*; *osol*; *somár*, хоча вони позначають різних тварин, але служать символами дурості. Потім, у мовному колективі, семантичне поле «дурість» поширюється на нові варіанти, які вже не служать самостійно символами дурості. Виникає варіант *ako kôň*, який тільки продовжує фразеологічний ряд, причому, кінь самостійно не служить символом дурості, але як символ працювитості. В українській мові нам вдалося записати фразеологізми *глухий як осел* та *глухий як баран*.

Є ситуації, коли первісний компонент замінюється компонентом, який має те саме значення, але містить у собі семантичний признак більшої експресивності (наприклад, словацьке *letiet' ako vietor* – *letiet' ako víchor*). Таке створення варіантів близьке до тих випадків експліцитності, коли додане до фразеологізму слово додає семантичну силу одному з компонентів фразеологізму (наприклад, *як віл у ярмі* – *чорний віл у ярмі*, *не повірити своїм очам* – *не повірити своїм власним очам*).

До компонентів, які збільшують експресивність, можна зарахувати також розмовні компоненти, які самі часто містять у собі сильну виразність. Прикладом такої заміни можна вважати варіанти у білоруській мові *гадзіна* / *гадзока падкалодна*, наведені В. Ковалом [4, 84]. Гарним прикладом у чеській мові є розмовний варіант від фразеологізму *strkat nos do čeho* – *strkat frňák do čeho*.

Другий напрямок у розвитку нових варіантів за допомогою синонімів – це заміна компоненту фразеологізму, який є семантичним ядром фразеологізму, синонімом, значення якого відрізняється більшою конкретністю. Така заміна знову збільшує силу прямого значення фразеологізму, його образність, яка служать джерелом експресивності фразеологізму, тому що збільшує його образність. Прикладом можуть бути фразеологізми, які основані на асоціації – дерево – дурна людина, напр., *něn z očima*, *hlúpy ako drevo*, *hlúpy ako dub*, *hlúpy ako buk* у словацькій мові.

Іноді такий синонім у фразеологізмі специфікується за допомогою надання йому властивості, яка підкреслює потрібну властивість компоненту. Прикладом є варіанти *hlúpy ako buk* – *hlúpy ako mladý buk*, який конкретизує

образ на основі представлення молодість – дурість [9, 131].

Заміна на основі співзвучності породжує варіант *hlúpy ako puk*, експресивність якого створюється короткістю та виразністю компоненту. Подальший шлях пошуку компонентів для створювання варіантів пролягає через силу такої експресивності у напрямі пошуку таких коротких та виразних компонентів: на базі голосного у середині слова виникає варіант *hlúpy ako sud*, потім фразеологізм *hlúpy ako gut*. Такий розвиток можна знайти також у прикладі російського фразеологізму *выменять шило на швайку*, який наводить Л.А. Булаховський, пояснюючи, що *швайка* – товсте шило [2,40]. Фразеологізм пізніше розвивається у наступний варіант: *поменять шило на мыло* [6, 34].

З іншого боку, є фразеологізми, особливо це стосується порівнянь, у яких компонент, з яким порівнюється, настільки змінює пряме значення сполучення слів, що обмежує сполучуваність фразеологізму. Прикладом може бути *ряд червоний як...* у словацькій мові: фразеологізм *červený ako krv*, вживається для описання людини, у якої дуже почервоніло обличчя; *červený ako ruža / pivónia* про красиве обличчя людини; варіанти *červený ako paprika / moriak / (varený) rak* вживаються для описання обличчя людини, яке почервоніло від гніву або сорому.

Отже, з цього слідує висновок, що на мовному рівні можна говорити про модель *дурний як + названня тварини*, та про модель *дурний як + назва дерева*.

Використання різних синонімів для створення фразеологізмів такої моделі далі призводить до міжмовних відмінностей у фразеологізмів. Така різна реалізація можлива якраз через те, що використовувани варіанти є в тому значенні, яке реалізується у фразеологізмі, міжмовно еквівалентними символами. Прикладом є український фразеологізм *дивитися як баран на нові ворота*, у якому нового семантичного значення «дурість» набуває зоонім *баран*. Доказом того, що такий зоонім служить символом дурості є вже згаданий нами фразеологізм *глухий як баран*. Другим українським варіантом є варіант *як козел на нові ворота*. Фразеологічний ряд продовжує ще один символ глупості - *корова (як корова на нові ворота)*. У чеському та словацькому фразеологізмах таку саму функцію виконує слово *теля*: чес. *koukat jako tele na nová vrata* словац. *pozerať ako teľa na nové vráta*. Про семантичну функцію цього слова, як символу дурості, нагадує його використання у таких вираженнях як: *také teliatko; čumí ako teliatko*. У німецькій мові, наприклад, така модель, крім корови, представлена також загальним словом *Ochs - wie der Ochs vorm neuen Scheuen tor stehen*.

Інший випадок створювання варіантів за допомогою заміни компонентів - такий випадок, коли варіюється не компонент, який несе основне семантичне навантаження, але компоненти, які є семантично недонавантаженими. Такий випадок описує Е. Селиверстова, яка наводить приклад з російської мови: *на своей пепелице / дворе / улице и курица рогата / храбра / бойка* [10, 811], у якому не важлива конкретна назва тварини, але те, що вона може зробити

щось „храбре” коли не має небезпеки. Така заміна спричиняє відмінності у фразеологічному фонді різних мов ще частіше, ніж варіювання компоненту, який містить у собі основне семантичне навантаження. На таку проблему звертає увагу М. Янковичова, яка у своїй статті наводить приклади прислів'їв, які мають таке саме значення та таку саму структуру, та описують ті самі ситуації, але відрізняються щодо компонентного складу [15, 429 - 431].

Як вже було доказано, використання синонімічного компоненту у фразеологізмі пов'язане з метою збільшення його експресивності. Крім заміни компонентів фразеологізму, яка призводить до такого збільшення, можна спостерігати ще один випадок, у якому експресивність збільшується через використання синонімів, а саме випадок, який стосується фразеологізмів типу *переливать из пустого в порожное*, який згадує Л. А. Булаховський як приклад гри слів [2, 40]. Таких фразеологізмів є досить. Створювання фразеологізму за допомогою використання двох синонімічних слів у зіставному або протиставному значенні – один із засобів створювання фразеологізмів, оснований на повторенні, як середнику збільшення кількості. Як приклад, можна навести чес. фразеологізм *hromada a korec*, російський *вагон и маленькая тележка*. Такий спосіб нагадує створювання тавтологічних фразеологізмів, від яких фразеологізми з компонентами синонімами відрізняються тим, що вони не позбавлені образності. Коли варіанти фразеологізму повстали через те, що несинонімічний у загальній мові символ створив новий образ, але у фразеологізмі реалізував те саме значення, то фразеологізми останнього типу містять у собі експресивність, яка побудована на загальній властивості синонімів, тобто їх здібності позначати те саме значення через різний звуковий вигляд. Напруження, потрібне для створення експресивності у таких фразеологізмів, досягається через напруження різного звукового оформлення – однакове або близьке значення. Найяскравішим прикладом є якраз наведений Л.А. Булаховським російський фразеологізм *переливать из пустого в порожнее*. У таких випадках, як чес. *hromada a korec* є використання синоніма навіть у такий спосіб, який дає поштовх до створення нового фразеологізму. Фразеологізм у таких випадках виникає через семантичне перенавантаження слова. Таке перенавантаження, за словами певних вчених, викликає створення нового фразеологізму, до того ж найчастіше вчені наводять два типи фразеологізмів: тавтологічні фразеологізми та фразеологізми, які повстають розкладом слова на фразеологізм [6, 186 - 189]. Проте, на нашу думку, до таких груп можна додати ще одну, правда невелику групу таких фразеологізмів, які виникають так, що слово до слова із семантичним перенавантаженням приєднує до себе ще одне слово із синонімічним значенням, рідше (коли використання синоніма неможливе, або такого синоніма навіть немає) використовується сполучення: компонент + його описання: прикладом може бути словацький

фразеологізм *jeden za osemnást', druhý bez dvouh za dvadsať* та його варіант *jeden za devätnást', druhý bez jedného za dvadsať*. Непрямим доказом перенавантаження слова, яке вже не здібне містити у собі всю силу виразу, можна на нашу думку, вважати те, що при створенні фразеологічних словників автори часто стараються передати значення фразеологізму за допомогою використання більшої кількості синонімічних слів. Словацький малий фразеологічний словник, наприклад, описує значення фразеологізму *falošný prorok* так: „*kto zneužívá svoju autoritu šírením nepravdivých, falošných, škodlivých, klamlivých ideí, myšlienok*“ [22,59].

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що заміна компонентів фразеологізму на підставі синонімічних відносин – часте явище у фразеології, яке служить, в основному, для збільшення експресивності фразеологізму, для його наближення до одноразової метафори. Таке збільшення експресивності черпається з основної властивості синонімів – здібності замінити одини одного, не змінюючи значення контексту, та із здібності позначати те саме значення різною звуковою формою, що допомагає створювати так звану гру слів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Auxová D.* Použitie paremiologických jednotiek v hovorovom štýle // *Svět za slovy a jejich tvary, svět za spojením slov.* – Olomouc, 2006; 2. *Булаховський Л.А.* Введение в языкознание. – Часть II. – М., 1953; 3. *Кузнецова И.* Ещё раз об эквивалентности паремий разных языков // *Rossica Olomucensia XIX.* – Olomouc, 2008. – С. 363–366; 4. *Коваль В.* Славянские фразеологизмы в гендерном аспекте // *Грани слова.* – СПб., 2005. – С. 82–88; 5. *Кузнецова И.* Ещё раз об эквивалентности паремий разных языков // *Rossica Olomucensia XIX.* – Olomouc, 2008. – С. 363–366; 6. *Мокиенко В. М.* Славянская фразеология. – М., 1989; 7. *Мокиенко В.М.* Словарь сравнений русского языка. – СПб., 2003; 8. *Мокиенко В. М.* Синица в руках или журавль в небе (к проблеме оппозиции «имплицитность - эксплицитность») // *Frazeologické štúdie.* – V. – Ružomberok, 2007. – S. 142 – 160; 9. *Толстая С. М.* Славянский и балканский фольклор. – Москва, 2006; 10. *Селиверстова Е.* Контекстуальное варьирование пословиц-эталонов поведения // *Слово, фраза, текст.* – М., 2002. – С. 310 – 317; 11. *Словник фразеологізмів української мови.* – К., 2004; 12. *Солодухо Э.М.* Теория фразеологического сближения. – Казань, 1989; 13. *Степанова Л. И.* Диахронический анализ русской фразеологии - результаты и размышления // *Rossica Olomucensia XLII.* – Olomouc, 2003. – část 2. – S. 37–42; 14. *Янковичова М.* Русская фразеология с компонентами - символами и европейский фразеологический фонд // *Rossica Olomucensia XLII.* – Olomouc, 2003. – část 2. – S. 421 – 426; 15. *Янковичова М.* Эквивалентность vs. идиоматичность русских и словацких пословиц // *Rossica Olomucensia XIX.* – Olomouc, 2008. – С. 429–433; 16. *Baláková D.* Princípy ekvivalencie vo frazeológii // *Frazeologické štúdie.* – V. – Ružomberok, 2007. – S. 27–42; 17. *Mlacek J.* Slovenská frazeológia. – Bratislava, 1984; 18. *Mlacek J.* Štúdie a state o frazeológii. – Ružomberok, 2007; 19. *Skladaná J.* Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. – Bratislava, 1993; 20. *Skladaná J.* Princípy variantnosti a ustálenosti z diachrónneho aspektu // *Frazeologické štúdie.* – V. – Ružomberok, 2007. – S. 290–302; 21. *Soták M.* Slovník fond slovenských a ruských frazém. – Bratislava, 1989; 22. *Smiešková E.* Malý frazeologický slovník. – Bratislava, 1983; 23. *Stěpanova L.* Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty. – Olomouc, 2004; 24. *Vaňková I. a kol.* Co na srdci, to na jazyku. – Praha, 2005.